

Περιεχόμενα

Εισαγωγικό σημείωμα: Ζητήματα ενταξιακής εκπαίδευσης	11
Αναστασία Βλάχου	
Οι συγγραφείς του τόμου	27
Γλωσσάριο	37

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Κεφάλαιο 1. Η ενταξιακή εκπαίδευση τον 21ο αιώνα	47
Linda J. Graham	
Κεφάλαιο 2. Θεμελιώδεις έννοιες της ενταξιακής εκπαίδευσης	75
Linda J. Graham, Marijne Medhurst, Haley Tancredi, Ilektra Spandagou & Elizabeth Walton	
Κεφάλαιο 3. Λειτουργεί τελικά η ένταξη;	106
Kate de Bruin	

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: ΟΙ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Κεφάλαιο 4. Η ενταξιακή εκπαίδευση ως ανθρώπινο δικαίωμα	131
Juliet Davis, Jenna Gillett-Swan, Linda J. Graham, Cátia Malaquias	

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΒΑΣΙΣΜΕΝΕΣ ΣΕ ΚΑΘΟΛΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΕΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΣΕ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΗ ΕΝΤΑΞΙΑΚΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑ

Κεφάλαιο 5. Υποστήριξη της μαθησιακής διαδικασίας των μαθητών με τη χρήση δεδομένων αξιολόγησης	157
Nerida Spina	

Κεφάλαιο 6. Προσεγγίσεις καθολικού σχεδιασμού στο αναλυτικό πρόγραμμα, στην παιδαγωγική και στην αξιολόγηση	180
Kathy Cologon & Carly Lassig	

Κεφάλαιο 7. Προσαρμογές στο αναλυτικό πρόγραμμα, στην παιδαγωγική και στην αξιολόγηση	214
Loren Swancutt, Marijne Medhurst, Shiralee Poed & Peter Walker	

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ: ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΝΤΑΣ ΕΝΤΑΞΙΑΚΕΣ ΣΧΟΛΙΚΕΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΕΣ ΜΕΣΩ ΕΝΤΑΞΙΑΚΩΝ ΚΑΙ ΗΘΙΚΩΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ

Κεφάλαιο 8. Καλλιέργεια μιας ενταξιακής σχολικής κουλτούρας μέσω ηθικών πρακτικών	257
Jess Harris, Mel Ainscow, Suzanne Carrington & Megan Kimber	

Κεφάλαιο 9. Τοποθετώντας τους μαθητές στο επίκεντρο	277
Jenna Gillett-Swan, Haley Tancredi & Linda J. Graham	

Κεφάλαιο 10. Καλλιέργεια στενών σχέσεων μαθητή-εκπαιδευτικού	310
Penny Van Bergen, Kevin McGrath & Daniel Quin	

Κεφάλαιο 11. Προαγωγή της ευημερίας και της ψυχικής υγείας των μαθητών μέσω της κοινωνικής και συναισθηματικής μάθησης	332
Christine Grové & Stella Laletas	

Κεφάλαιο 12. Ανάπτυξη παραγωγικών συνεργασιών με τους γονείς και τους φροντιστές	354
Glenys Mann, Nick Hodge, Katherine Runswick-Cole, Linda Gilmore, Sofia Mavropoulou & Katarzyna Fleming	

Κεφάλαιο 13. Συνεργασία με συναδέλφους και άλλους επαγγελματίες	378
Haley Tancredi, Gaenor Dixon, Libby English & Jeanine Gallagher	

Κεφάλαιο 14. Επανεξέταση της αξιοποίησης των εκπαιδευτικών παράλληλης στήριξης	405
Rob Webster & Peter Blatchford	

Ευρετήριο	427
------------------------	------------

Εισαγωγικό σημείωμα: Ζητήματα ενταξιακής εκπαίδευσης

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΒΛΑΧΟΥ

Η ενταξιακή εκπαίδευση είναι μια συνθήκη που βρίσκει εφαρμογή/εφαρμογές σε όλους τους μαθητές και όλες τις μαθήτριες που περιθωριοποιούνται μέσα σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα. Αναφέρεται σε όλες τις μορφές ανθρωπίνης διαφορετικότητας, συμπεριλαμβανομένων της πολιτισμικής και της γλωσσικής. Αυτό σημαίνει ότι η ενταξιακή εκπαίδευση αφορά όλους τους μαθητές* ανεξαρτήτως φύλου, φυλής, χρώματος, εθνοτικής ή κοινωνικής καταγωγής, γενετικών χαρακτηριστικών, γλώσσας, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών ή οποιωνδήποτε άλλων απόψεων, υπαγωγής σε εθνική μειονότητα, περιουσίας, γέννησης, ηλικίας ή/και σεξουαλικού προσανατολισμού. Ουσιαστικά, όπως αναφέρει η Linda Graham στο παρόν βιβλίο, η αποδοχή και η αποκρισιμότητα σε όλες τις μορφές της ανθρωπίνης ποικιλομορφίας αποτελούν κεντρικά στοιχεία της ενταξιακής εκπαίδευσης.

Παρότι όμως η ενταξιακή εκπαίδευση δεν περιορίζεται αποκλειστικά στους ανάπηρους μαθητές, επιμένω να επικεντρώνομαι στην ένταξη των ανάπηρων μαθητών επειδή: (α) οι πολιτικές και οι πρακτικές που καθιστούν τα σχολεία ενταξιακά για τους ανάπηρους μαθητές αποδεικνύονται τελικά ωφέλιμες για όλους τους μαθητές· και (β) σπάνια οι άνθρωποι που απασχολούνται στην εκπαίδευση είναι ενήμεροι για την ύπαρξη του «μισαναπηρισμού» (disablism). Ο μισαναπηρισμός αφορά όλες τις συμπεριφορές και τις πρακτικές που διαχωρίζουν, περιθωριοποιούν, καταπιέζουν ή κακοποιούν τους ανάπηρους ανθρώπους. Αποτελεί αποκύημα της εξιδανικευμένης κανονικότητας, καθώς θεμελιώνεται στην πεποίθηση ότι οι ανάπηροι άνθρωποι

* Σε όλο το βιβλίο γίνεται χρήση του όρου «μαθητής» και «εκπαιδευτικός» στο αρσενικό γένος αποκλειστικά για πρακτικούς λόγους.

είναι κατώτεροι. Κοινός παρονομαστής των μισαναπηρικών πράξεων είναι η καταπάτηση των δικαιωμάτων, των ελευθεριών και των ευκαιριών των ανάπηρων ανθρώπων, η οποία συμβαίνει με αφορμή το αναπηρικό τους στάτους, συμβαίνει δηλαδή ακριβώς επειδή είναι ανάπηροι. Έτσι, για παράδειγμα, ενώ η ένταξη των γυναικών/κοριτσιών στην εκπαίδευση προϋπέθετε και προϋποθέτει τη μείωση του σεξισμού, και αντίστοιχα η ένταξη των μεταναστών προϋπέθετε και προϋποθέτει τη μείωση του ρατσισμού, όταν αναφερόμαστε στην αναπηρία, κάθε *κοινωνική και εκπαιδευτική ανισότητα δικαιολογείται στη βάση της βιολογικής ανισότητας* – πολύ σπάνια αναγνωρίζεται ότι η ένταξη των αναπήρων στην εκπαίδευση απαιτεί τη μείωση του μισαναπηρισμού, δηλαδή των διακρίσεων εις βάρος των ανάπηρων ατόμων. Όσον αφορά την εκπαίδευση των αναπήρων, είναι πολύ πιο εύκολο να δικαιολογήσουμε την εκπαιδευτική ανισότητα (π.χ. φοίτηση σε ειδικές, διαχωρισμένες εκπαιδευτικές δομές) με βάση την υφιστάμενη βλάβη, αφού η κανονικοποίηση των ανθρώπων είναι ευκολότερη από την κανονικοποίηση των συστημάτων (π.χ. των εκπαιδευτικών συστημάτων).

Δίνουμε ιδιαίτερη βαρύτητα στις πρακτικές μισαναπηρισμού στην εκπαίδευση διότι η εκπαίδευση θεωρείται ένας καθοριστικής σημασίας παράγοντας για την αποκατάσταση του μειονεκτήματος που μπορεί να προκύψει από τις προσωπικές ή κοινωνικές συνθήκες ζωής ενός ατόμου. Ταυτόχρονα, έχει τη δύναμη να αλλάξει τις συμπεριφορές των εκπαιδευτικών, των μαθητών και της ευρύτερης κοινότητας οι οποίες βασίζονται σε διακρίσεις. Γνωρίζουμε ότι η εκπαίδευση είναι ένα κοινωνικό πλαίσιο –αν όχι το κοινωνικό πλαίσιο– στο οποίο λαμβάνουν χώρα η ένταξη, ο διάλογος και η πολιτική του εαυτού και των άλλων. Γνωρίζουμε επίσης ότι η εκπαίδευση παίζει σπουδαίο ρόλο στην κοινωνικοποίηση, στη διαμόρφωση της ιδιότητας του πολίτη, στο να καταστεί διαθέσιμη η πνευματική, πολιτισμική και ψυχαγωγική κληρονομιά μιας κοινωνίας, στην παροχή των πόρων που είναι απαραίτητοι για την κοινωνική φαντασία και δημιουργικότητα, καθώς και στην ενίσχυση των επαγγελματικών ευκαιριών του ατόμου.

Όλα αυτά καταδεικνύουν τη σημασία της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση του εαυτού και της κοινωνίας. Στην πραγματικότητα, η εκπαίδευση είναι ένα *διευκολυντικό αγαθό*, με την έννοια ότι αποτελεί προαπαιτούμενο για την απόκτηση άλλων κοινωνικών αγαθών, όπως το εισόδημα, η απασχόληση και η αυτοεκτίμηση. Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι η Ποιοτική Εκπαίδευση είναι ένας από τους 17 βασικούς στόχους βιώσιμης ανάπτυξης στην «Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη», που έχει συμφωνηθεί από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών. Κατά κάποιον τρόπο, η ενταξιακή

εκπαίδευση υψηλής ποιότητας γίνεται αντιληπτή ως ένας υψίστης σημασίας κινητήριοις μοχλός στην προσπάθεια να επιτευχθούν βελτιώσεις στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και στην ποιότητα ζωής.

Με βάση τα παραπάνω, η ένταξη σε αυτό το κοινωνικό πλαίσιο έχει άμεσες επιδράσεις σε άλλα κοινωνικά πλαίσια, συμπεριλαμβανομένης της διαμόρφωσης της ταυτότητας, ενώ ο αποκλεισμός από την εκπαίδευση μπορεί να έχει επιζήμιες συνέπειες. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι, ήδη από τον προηγούμενο (20ό) αιώνα, υπήρχε ενδιαφέρον για τα ζητήματα των δικαιωμάτων, της ισότητας και της ένταξης από διάφορες κοινωνικές ομάδες και τις οργανώσεις που τις εκπροσωπούσαν. Η παρέμβαση πλήθους διεθνών οργανισμών είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πολυάριθμων διακηρύξεων και πολλαπλών οδηγιών σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ένταξη (βλ. Πίνακα 1).

Διακήρυξη είναι μια δήλωση η οποία αναγνωρίζει μια αρχή με καθολική ισχύ. Οι διακηρύξεις δεν υπόκεινται σε διαδικασία επικύρωσης από τις χώρες και δεν απαιτούν από αυτές να υποβάλουν εκθέσεις σχετικά με τη συμμόρφωσή τους στις κείμενες διατάξεις. Σύμβαση είναι μια διμερής ή πολυμερής συμφωνία, με την οποία οι χώρες δεσμεύονται βάσει του διεθνούς δικαίου να συμμορφωθούν στις κείμενες διατάξεις. Οι συμβάσεις διαφέρουν από τις διακηρύξεις ως προς το ότι οι χώρες οφείλουν να δεσμευτούν μέσω μιας διαδικασίας επικύρωσης στη σύμβαση και υποχρεούνται να υποβάλουν εκθέσεις σχετικά με τη συμμόρφωσή τους στις κείμενες διατάξεις. Η έννοια της ένταξης αναγνωρίστηκε διεθνώς και διατυπώθηκε για πρώτη φορά με ουσιαστική ισχύ μέσω της Δήλωσης της Σαλαμάνκα το 1994.

Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες (UNCRPD), μάλιστα, στο Άρθρο 24 υποχρεώνει τα υπογράφοντα κράτη μέρη να «διασφαλίσουν ένα ενταξιακό εκπαιδευτικό σύστημα σε όλα τα επίπεδα», επιμένοντας ότι τα «άτομα με αναπηρία δεν πρέπει να αποκλείονται από το γενικό εκπαιδευτικό σύστημα στη βάση της αναπηρίας τους» και ότι πρέπει να έχουν πλήρη πρόσβαση σε «μια ενταξιακή, ποιοτική και δωρεάν πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε ίση βάση με τους άλλους μέσα στις κοινότητες στις οποίες ζουν» (UNCRPD, 2016).

Τη συγκεκριμένη σύμβαση έχουν επικυρώσει 182 χώρες, ενώ είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι η Ελλάδα αποτελεί μέρος όλων των μεγάλων συμβάσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα και έχει επικυρώσει όλες τις διεθνείς συμβάσεις που αφορούν τα δικαιώματα των ανάπηρων ατόμων.

Το γεγονός ότι οι διακηρύξεις για τα δικαιώματα των ανάπηρων ατόμων είναι πολυάριθμες σημαίνει ότι έχει υπάρξει και εξακολουθεί να σημειώνεται

Πίνακας 1: Σημαντικά ιστορικά γεγονότα στην πορεία προς την ενταξιακή εκπαίδευση

Έτος	Τίτλος	Προέλευση
1948	Παγκόσμια Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Universal Declaration of Human Rights)	Ηνωμένα Έθνη
1959	Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού (Declaration of the Rights of the Child)	Ηνωμένα Έθνη
1965	Διεθνής Σύμβαση για την Εξάλειψη Κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination)	Ηνωμένα Έθνη
1971	Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Νοητική Καθυστέρηση (Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons)	Ηνωμένα Έθνη
1975	Νόμος για την Εκπαίδευση Όλων των Μειονεκτούντων Παιδιών (Education for All Handicapped Children Act)	Ηνωμένες Πολιτείες
1975	Διακήρυξη των Δικαιωμάτων των Ανάπηρων Ατόμων (Declaration on the Rights of Disabled Persons)	Ηνωμένα Έθνη
1989	Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Convention on the Rights of the Child)	Ηνωμένα Έθνη
1990	Νόμος για την Εκπαίδευση των Ατόμων με Αναπηρία (Individuals with Disabilities Education Act)	Ηνωμένα Έθνη
1990	Παγκόσμια Διακήρυξη για την Εκπαίδευση για Όλους και Πλαίσιο Δράσης για την Κάλυψη Βασικών Μαθησιακών Αναγκών (Τζομτιέν, Ταϊλάνδη) [World Declaration on Education for All and Framework for Action to Meet Basic Learning Needs (Jomtien, Thailand)]	UNESCO
1994	Δήλωση της Σαλαμάνκα & Πλαίσιο Δράσης για τις Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες (Σαλαμάνκα, Ισπανία) [(Salamanca Statement & Framework for Action on Special Needs Education (Salamanca, Spain)]	UNESCO
2006	Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (Conventions on the Rights of Persons with Disabilities)	Ηνωμένα Έθνη
2012	Στόχος 4: Ποιοτική Εκπαίδευση, # Envision 2030: Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης (Goal 4: Quality Education, #Envision 2030: Sustainable Development Goals)	Ηνωμένα Έθνη
2016	Γενικό Σχόλιο αρ. 4 επί του Άρθρου 24: Δικαίωμα στην Ενταξιακή Εκπαίδευση (General Comment No 4 on Article 24: Right to Inclusive Education)	Ηνωμένα Έθνη

Πηγή: Graham, L. J. (2020). *Inclusive Education for the 21st Century. Theory, Policy and Practice*. New York: Routledge, σελ. 20, με τροποποιήσεις.

παραβίαση των δικαιωμάτων συγκεκριμένων ομάδων ανθρώπων, στην προκειμένη περίπτωση παραβίαση των δικαιωμάτων των ανάπηρων ατόμων. Στην πραγματικότητα, η φαινομενικά υψηλή προτεραιότητα που έχει δοθεί στα «δικαιώματα» σε πολλές χώρες, τόσο σε επίπεδο κυβερνητικής πολιτικής όσο και σε επίπεδο θεσμών, τα τελευταία 15 με 20 χρόνια έχει συγκαλύψει τις πραγματικές ανισότητες που εξακολουθούν να υφίστανται όσον αφορά την πρόσβαση στην εμπειρία, τις ευκαιρίες και την εξουσία.

Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τα δικαιώματα των ανάπηρων ατόμων, αν σκεφτούμε ότι, παρά τη σημαντική έρευνα που υποδεικνύει την έλλειψη επιτυχών αποτελεσμάτων σε σχέση με τις τρέχουσες πολιτικές και την αυξανόμενη ανησυχία που εκφράζεται από ανάπηρους ενήλικες και άλλους ανθρώπους για τις κοινωνικές και θεσμικές κατασκευές των καταπιεστικών πρακτικών, η περιθωριοποίηση και ο αποκλεισμός εξακολουθούν να αποτελούν ενεργές διαδικασίες σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια, συμπεριλαμβανομένου του πλαισίου της εκπαίδευσης.

Στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, τα ανάπηρα παιδιά στερούνται την πρόσβαση στη δημόσια εκπαίδευση· ή, όταν τους δίνεται πρόσβαση, λαμβάνουν εκπαίδευση που δεν είναι ίση με αυτήν που παρέχεται στα άλλα παιδιά. Σε πολλά σχολεία, ανεξάρτητα από τις πολιτικές ένταξης που θα έπρεπε να εγγυώνται την πρόσβαση των μαθητών στο γενικό πρόγραμμα σπουδών, οι ανάπηροι μαθητές πρέπει να αποδείξουν ότι μπορούν να επωφεληθούν από τη γενική τάξη πριν τους δοθεί μια θέση σε μια τέτοια τάξη· με άλλα λόγια, πρέπει να αποδείξουν ότι πληρούν τα κανονιστικά κριτήρια. Τα ανάπηρα παιδιά διαχωρίζονται πλήρως ή μερικώς από τα υπόλοιπα παιδιά, με το πρόσχημα ότι πρέπει να προστατευτούν από τη σκληρή και βάνανυση πραγματικότητα των γενικών σχολείων – όπως είναι οι εχθρικές συμπεριφορές του προσωπικού και των συνομηλίκων, η λεκτική ή σωματική κακοποίηση, η έλλειψη επαρκών πόρων, τα περιορισμένα και περιοριστικά αναλυτικά προγράμματα, οι αρχιτεκτονικοί σχεδιασμοί που τους στερούν την πρόσβαση σε έναν χώρο κ.λπ.

Φαίνεται ότι, ιστορικά, οι αποφάσεις σχετικά με την εκπαίδευση και την τοποθέτηση των ανάπηρων παιδιών σε ένα σχολικό πλαίσιο οδήγησαν στη διαμόρφωση ενός περιθωριοποιημένου πληθυσμού που έχει βιώσει ιδρυματοποίηση, διαχωρισμό, υποεκπαίδευση, κοινωνική απόρριψη, αποκλεισμό σε επίπεδο σωματικών ικανοτήτων και ανεργία. Ειδικά όσον αφορά την ανεργία, τα στατιστικά στοιχεία της Eurostat για τα ανάπηρα άτομα δείχνουν ότι το μέσο ποσοστό ανεργίας είναι διπλάσιο ή τριπλάσιο από εκείνο των μη ανάπηρων ατόμων. Τα ανάπηρα άτομα δείχνουν να είναι οι φτωχότεροι

των φτωχών, εφόσον είναι οι πρώτοι που απολύονται σε εποχές κρίσης και οι τελευταίοι που προσλαμβάνονται όταν οι συνθήκες βελτιώνονται. Ο αποκλεισμός υπάρχει παντού και υπάρχει εδώ και πάρα πολύ καιρό.

Ιστορική προσέγγιση της εκπαίδευσης των αναπήρων: από τον αποκλεισμό στην ένταξη

Με βάση την παραπάνω ανάλυση, είναι φανερό ότι όταν θέλουμε να μιλήσουμε για την ένταξη, πρέπει αναπόφευκτα να αναφερθούμε και στον αποκλεισμό. Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο αποκλεισμού διεξάγεται ο αγώνας για ενταξιακές πολιτικές και πρακτικές. Φυσικά, μεταξύ του Αποκλεισμού (στο ένα άκρο) και της Ένταξης (στο άλλο άκρο) μπορεί κανείς να συναντήσει πολλές εκπαιδευτικές παραλλαγές και διαδικασίες.

Μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην εκπαίδευση των αναπήρων είναι σημαντική διότι δίνει στους εκπαιδευτικούς (και όχι μόνον) τη δυνατότητα να γνωρίζουν πότε η παροχή εκπαίδευσης είναι πραγματικά ενταξιακή και πότε η παροχή ή/και η ισχύουσα πολιτική εκπαίδευσης ανήκουν περισσότερο σε ένα προηγούμενο εξελικτικό στάδιο.

Η ιστορία της ενταξιακής εκπαίδευσης στον δυτικό κόσμο, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιείται ο διαχωρισμός μοιάζουν να ακολουθούν διαφορετικές τροχιές από το ένα μέρος του πλανήτη στο άλλο, μπορούν ωστόσο να εντοπιστούν ορισμένες σημαντικές ομοιότητες. Είδαμε παραπάνω, στην αρχή αυτού του άρθρου, ότι μερικές από τις βασικές διακηρύξεις, συμβάσεις και νομοθετικές πράξεις ήταν το αποτέλεσμα ή/και η κινητήρια δύναμη για περισσότερη ενταξιακές πολιτικές.

Από μια σύντομη ανασκόπηση της εκπαίδευσης των ανάπηρων μαθητών καταδεικνύεται ότι οι εκπαιδευτικές πολιτικές (διατάξεις και πρακτικές) πέρασαν από το μειονέκτημα της αρχικής μη παροχής τυπικής εκπαίδευσης στην ξεχωριστή παροχή εκπαίδευσης σε διαχωρισμένα προγράμματα ή σε σχολεία διοικούμενα από γονείς, υπαγόμενα σε φιλανθρωπικές οργανώσεις ή χρηματοδοτούμενα από την κυβέρνηση και, τέλος, στη φοίτηση σε γενικά σχολεία με ποικίλα επίπεδα ενσωμάτωσης ή ένταξης.

....-1920

Διαχωρισμός

1960-....

Ένταξη

Αποκλεισμός

1920-....

Ενσωμάτωση

1990-....